

Reformáció Öröksége

3/1

Reformáció Öröksége

Sorozatszerkesztők:

Ablonczy Bálint – Csorba Dávid – Kiss Réka – Lányi Gábor

REFORMÁCIÓ ÖRÖKSÉGE

3/1

HAGYOMÁNY IDENTITÁS TÖRTÉNELEM 2019

Szerkesztők:

Kiss Réka – Lányi Gábor

Károli Gáspár Református Egyetem
Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye
• Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet
Budapest, 2020

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem
KRE ETKI RÖM – KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet

Felelős kiadó: Hanula Gergely
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060; Fax: 455-9062

*A kötet a 2019. október 21–22-én a Károli Gáspár Református Egyeteme
Hittudományi Karán megrendezett
„Hagyomány – Identitás – Történelem” 2019 című
egyháztörténeti konferencia tanulmányra bővített előadásait tartalmazza.*

© Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom
Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, 2020

© Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar
Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020

© Szerzők, szerkesztők, 2020

Szaklektorok

Békési Sándor (*Dordrecht után*)
Csorba Dávid (*Lelkészi műveltség a 17–19. században*)
Homicskó Árpád (*Jog – a hit és tudomány mérlegén*)
Lányi Gábor (*Vita ecclesiae*)

Nyelvi lektorok

Mester Gyula, Mester–Varga Mónika

Idegennyelvi lektor

dr. Gaál Izabella

Grafika

Asztalos József

Technikai szerkesztő

Hermán Zsuzsanna

Készült a Pátria Nyomda Zrt.-ben

ISBN 978-615-5961-36-6

ISSN 2676-9824

A „TISZTA HITŰ” SZENT ISTVÁN ÉS A „GÖRÖG TÉRÍTÉS”.
KOCSI CSERGŐ JÁNOS TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETE

Tóth Gergely

Szent István szinte a kezdetektől fogva az egyik legfontosabb alakja volt a magyarság műltszemléletének, saját történetéről alkotott képének. Első királyunk egyrészt kanonizált katolikus szent volt, de jóval több is annál: törvényalkotó, egyházszervező, hittérítő, illetve jogforrás, akitől a kiváltságok, adományok, alapítások és minden egyéb származott – legalábbis előszeretettel származtatták tőle. Mindezeket túl az egyházi tisztelete bizonyult a legerősebbnek. A Nagyobbik Szent István-legenda és a Hartvik-legenda szerint ugyanis első királyunk felajánlotta magát és országát Szűz Máriának, s a *Patrona Hungariae* képzete, vagyis Szűz Máriának mint védőszentnek a tisztelete rendkívül szilárdan meggyökeresedett a magyarság vallásos gondolkodásában.¹

A 16. század nagy kataklizmái azonban megingatták a szent és a védőszent addigi kultuszát. Jellemző Bencédi Székely István állásfoglalása, aki világkrónikájában elítélte Szent Istvánt, amiért behozta a „pápa tudományát”, és azért is, mert az általa átvett kereszténység „nem az írás szerint való” volt.² Kiegészült mindez az országfelajánlás bírálatával. Dévai Mátyás szerint, ha István valóban Mária kegyelmébe helyezte saját magát országát, nem ismerte a hit valódi természetét, mivel a szentek nem képesek segíteni az embereken. Az első reformátorok tehát drasztikusan szakítottak az államalapító király és a *Patrona Hungariae* tiszteletével –, ami szorosan összefüggött azzal a sokkhatással, illetve ideológiai krízissel, amit a török hódítás okozott a magyar tár-

¹ Tüskés Gábor: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa, in Bene Sándor (szerk.): *„Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai*, Budapest, Gondolat, 2006, 237–248; Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 13–17.

² A szerzőre és művére ld. Péter Katalin: Az első magyar világkrónika szerzője, Bencédi Székely István, in: *Uő: Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995, 66–76; Bencédi Székelynek a Szent Istvánnal kapcsolatos kijelentéseire ld. Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről: Az elődő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, Budapest, Balassi, 2006, 74–75; Tóth, *Szent István*, 78–79.

sadalomban. Az emberek úgy érzékelték, az „óhit”, a szentek, illetve Szűz Mária nem védelmezte meg őket.³

A Szent Istvánnal és a *Patronával* kapcsolatos negatív, kritikus vélemény uralkodik aztán a 16–17. században, s ez jelenik meg a katolikus féllal folytatott hitvitázó írásokban is. Benczédi Székely elmarasztalása visszhangzik Gönci György, Szenci Molnár Albert, Geleji Katona István és Buzinkai Mihály munkáiban; emellett elítélően szól Szent Istvánról és kultuszáról Gyarmathi Miklós, Nadányi János és az erdélyi evangélikus Georg Haner is. (Kivételek alig voltak: Heltai Gáspár, Pósa-házi János és Czeglédi István neve említhető itt meg, akik enyhébben, illetve jóindulattal írtak az államalapító királyról.)⁴

Szent István figurájának sikeres katolikus propagálása miatt azonban szükségszerűen változtatni kellett a negatív hozzáálláson. A 17. században első királyunk lett a legfontosabb alakja az ellenreformáció irodalmának és művészetének. A történeti munkákban, prédikációkban, metszeten úgy jelent meg, mint az igaz római katolikus hit terjesztője, a Szentszék engedelmes híve, aki Mária oltalmába ajánlotta az országot. A fő hangsúly az utóbbi mozzanaton volt. Az új narratíva úgy szólt, hogy Mária az eretnekségek miatt fordult el a magyaroktól, s akkor venné újra pártfogásába őket, ha megtisztulnának a hitűjítók tévelygéseitől. A katolikus múltértelmezés tehát támadásba lendült át, és immár a protestáns oldalon kellett erre az új kihívásra el-lenszert találni.⁵

Az eredményes katolikus offenzíva azt jelzi, hogy Szent István tekintélyét a protestáns szerzők nem tudták tartósan kikezdeni – továbbra is erős hívószó maradt, és nemcsak a *Patrona*-kultusz miatt, hanem az államalapító, törvényhozó karaktere miatt is. Jó példa erre a jezsuita Szentiványi Márton polemikus irata, a *Quindecim Dilemmata*, („tizenöt dilemma”) s annak két „kérdése”. Az első magyar fordításban így hangzik: „A lutheránus vagy a kálvinista egyház régi, vagy új? Ha régi, hol volt Luther és Kálvin előtt? [...] Miért nin-

³ Ld. erre Ács Pál: A szentek aluvása: Dévai Mátyás és a *Patrona Hungariae*-eszmé protestáns bírálata, in: Uő: „Ehváltozott idők”: *Irányváltások a régi magyar irodalomban*, Budapest, Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 6), 21–22; Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Budapest, Balassi, 2013 (Humanizmus és reformáció, 34), 224–228; Uő: A reformáció kezdeti Magyarországon, in: Kiss Erika–Zászkaliczky Márton–Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők. A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26.–november 5.*, 1, Tanulmányok, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 69–70.

⁴ Összefoglalólag ld. Tóth: *Szent István*, 77–86; Uő: Szétváló múltértelmezések: Evangélikus, református és unitárius alternatívák Szent István és a Szent Korona katolikus történeti hagyományára, in: Kiss et al. (szerk.): *Ige-Idők*, 451.

⁵ Összefoglalólag ld. Tüskés: Egy történelmi toposz, 249–258; Tóth: *Szent István*, 17–40, 86–87.

csen semmi említés róluk sem Szent Istvánnak, Magyarország első keresztény királyának, sem Szent László királynak, sem Magyarország régi királyainak a cikkelyeiben avagy törvényeiben?”⁶ Természetesen az alapgondolat, vagyis a protestáns egyházak „új” mivoltának felhánytorgatása régi érv volt. De Szentiványi kérdésében van egy fontos többlet. A jezsuita szerző ugyanis pontosította, *mikor* nem léteztek a protestáns egyházak: Szent István, Szent László, és a régi magyar keresztény királyok idejében. Úgy vélem, ezzel kívánt különös súlyt adni kijelentésének: a régi szent királyok törvényeiben nincsenek benne a protestánsok, tehát a szent istván-i keresztény Magyarország létrejötte nélkülük történt.⁷

Ezt a gondolatot folytatja művének harmadik „dilemmájában”, még jobban kihegyezve a kérdést. Eszerint „a magyarok és pannónok megtértek a pogányságból Krisztus igaz hitére Szent István idejében, vagy sem?” Ha pedig nem, akkor csak a reformációval tértek volna meg? De ha tényleg a reformáció jelentené az igaz hitet – folytatja Szentiványi –, akkor őseink, elődeink, és a régi szent magyar királyok mind be lettek csapva, s mind elkárhoztak. Ha viszont István király idejében tértek meg őseink – fejezi be diadalmasan –, akkor csak a szent római vallásra térhettek meg, tehát ez az egyedüli igaz és üdvözítő vallás.⁸ Látható, hogy itt is a „szent királyok”, és azokon túl is Szent István biztosítja az erős töltetet az érvnek. Ha ugyanis valaki nem a római katolikus vallást követi, akkor – e logika szerint – balvélekedésével szinte meggyalázza a szent királyok emlékét, mivel azt képzei róluk, hogy nem tértek meg az igaz hitre. A kanonizált magyar uralkodók elkárkozásának rémképével egyben az ellenoldal véleményének abszurditását, lehetetlenségét is hangsúlyozta Szentiványi.⁹

⁶ „Ecclesia seu religio Lutherana aut Calviniana vel est antiqua? vel nova? Si antiqua. Ubi fuit ante Lutherum et Calvinum? [...] Cur in articulis seu decretis Sancti Stephani primi Christiani regis Hungariae, vel Sancti Ladislai regis, vel antiquorum regum Hungariae nulla fit eius mentio?” [Szentiványi Márton:] *Quindecim dilemmata omnibus dominis acatholicis in Hungaria pro Xenio Novi anni 1699. affectuosissime oblata*. Tyrnaviae, [sine typographo], 1699 (Régi Magyar Könyvtár (továbbiakban RMK) II, 1975), *1]r.

⁷ Tóth: *Szent István*, 35–36, 87.

⁸ „Hungari et Pannonnes tempore Sancti Stephani regis ex paganismo conversi ad veram fidem Christi vel sunt conversi vel non? Si non, ergo Hungariae conversio ad Christi veram fidem non debet computari a 700 fere annis, sed solum a centum et aliquot annis. [...] Ergo omnes praedecessores et progenitores nostri Christiani et sancti reges sunt decepti, per conversionem ex paganismo ad fidem Christi et per perseverantiam in illa? Ergo omnes damnati? Si ita; haec non fuit alia, quam Romano-Catholica. Ergo haec sola est fides vera et salvifica.” Szentiványi: *Quindecim dilemmata*, *1]r.

⁹ Még ld. Tóth: *Szent István*, 36.

Szentiványi *Quindecim Dilemmatája* nagy port kavart és elég szerteágazó polemikát generált.¹⁰ Kocsi Csergő János, a gályarab Bálint testvére, a Debreceni Református Kollégium rektora, egyben teológiai professzora, majd a Tiszántúli Egyházkerület püspöke¹¹ csak későn, 1704-ben adta ki – névtelenül, hamis impresszummal – válasziratót a jezsuita szerző munkájára. A *Malleus quindecim dilemmatum*, vagyis „A tizenöt dilemma pörölye” tanúskodik szerzője műveltségéről és olvasottságáról: a jeles professzor hatalmas mennyiségű teológiai és történelmi írásművet vonultatott fel, illetve citált, hogy jezsuita vitapartnerének kérdésekre burkolt állításait megcáfolja.¹² Munkájában emellett igen tág teret szentelt annak is, hogy Szentiványi történelmi jellegű argumentumait visszaüsse, s ezért Szent István alakjával, illetve a magyarság keresztény hitre térésével is kiemelten foglalkozott.

Ez figyelhető meg műve ama részében is, ahol Szentiványinak arra a kérdésére válaszol, miszerint a protestáns felekezetek régi múltra tekintenek-e vissza, vagy éppen nagyon is újkeletűek. A tudós püspök először a nagy elődök érvrendszerével vágott vissza: elsősorban Matthias Flaciusra, illetve két művére, a magdeburgi centuriákra és a *Catalogus testium veritatis*ra támaszkodott. Azt a – Flacius által kidolgozott – elméletet fejtette ki ugyanis, hogy a lutheri reformáció előtt is mindig voltak, akik a pápák által „meghamisított” vallással szemben hitték és vallották Krisztus igaz evangéliumát; ők és tanítványaik voltak „Isten igaz egyháza”.¹³ E gondolatmenet szerint a valdensok, albigensek, patarénusok, vagy korábról az egyházatyák is mind a protestáns egyházak előfutárai voltak. A „valdens-érvet” egyébként a magyar református

¹⁰ Erre ld. Serfőző József: *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben*, Budapest, Korda Nyomda, 1942 (Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam – Kiadványok a Jézustársasága magyarországi történetéhez. Lucubrationes – Tanulmányok, 17), 103–111; Esze Tamás: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből: A debreceni tipográfia termése 1703–1705, *Könyv és könyvtár*, IV. évf., 1964, 88–89.

¹¹ Személyére ld. Markó László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*, VI, 1003; életpályájára további szórványos adatok: Csorba Dávid: „A’ sovány lelket meg-szépíteni”: *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád, 2008 (Nemzet, egyház, művelődés, V), 60–63, 197.

¹² A mű címe: Gratianus Rechabaeus [Kocsi Csergő János]: *Malleus XV. dilemmatum, quae omnibus dominis acatholicis (evangelicos ita nominat) in Hungaria pro Xenio novi anni 1699. affectuosissime (iuxta Gal. 4:17.) quidam obtulit*, Theopolis [! Debrecen], per Obedadamam Nicaeum [!], 1704 (RMK II, 2204).

¹³ Matthias Flacius említett munkáira, és annak történelmi-teológiai argumentációjára újabban, további bőséges irodalommal ld. Oliver K. Olson: *Matthias Flacius and the survival of Luther’s reform*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2002 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 20), 233–241, 256–279.

prédikátor-elődök – mások mellett Pósaaházi János és Tolnai F. István – szintén alkalmazták:¹⁴ ebben tehát Kocsi Csergő nem hozott újat.

A gyökeres szemléletbeli fordulat akkor következett be, amikor szerzőnk elért Szentiványi dilemmájának a Szent Istvánt érintő részéhez. A jézustársasági atya, amint láttuk, azzal érvelt, hogy a protestánsok szóba sem kerülnek az első magyar király és a többi régi uralkodó törvénykönyveiben. Kocsi Csergő ennek megcáfolására új módszert alkalmaz. Előbb idézi Szent István „első törvénykönyvéből”, vagyis az Intelmekből a szentháromságról szóló részt, majd összefoglalja tíz pontban annak állításait, mint valami hittételeket.¹⁵ Minthogy a jelzett szövegrész egy korai hitvallásra megy vissza, s nincsen benne szó sem a szentekről, sem más, a protestáns egyházak által elutasított dogmákról, szerzőnk számára remek érvelési alapot biztosított. Kijelenti ugyanis, hogy „e cikkelyekben [tehát az említett tíz pontban – T. G.] hűen és szilárdan hisznek mindannyian az evangéliumi hitűek – úgy, ahogy arra a megboldogult király szentségesen int –, és ezt vallják minden eretnekkel szemben; éppen a pápisták azok, akik ezeknek [a cikkelyeknek] a legnagyobb részét sokszorosan aláássák.”¹⁶

Az egész művelet egyértelműen Matthias Flaciusnak a *Catalogus* készítésénél alkalmazott technikájára megy vissza, amely művet Kocsi Csergő János már fentebb is idézte és követte. Ennek az eljárásnak a lényege, hogy amennyiben egy adott szerző vagy uralkodó valamely művében (illetve rendeleteiben, törvényeiben) felfedezhetőek protestáns hitelvekkel részben rokonítható, vagy éppen a pápaságot, illetve a katolikus egyházat bíráló részek, akkor e művet és szerzőjét úgy lehet bemutatni, mint a protestáns egyházak előzményét. Kocsi Csergő tehát *testis veritatis*, „igazság tanúját” alkotott Szent Istvánból, akinek tiszta hitét – legalábbis szerzőnk szerint – később a katolikusok csak „megingatták”, illetve „megrontották” – szentkultusszal, Mária-

¹⁴ A valdensekre való hivatkozásra Pósaaházinál ld. Heltai János: Kis Imre és Pósaaházi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről, *Magyar Könyvszemle* CXXIII évf., 2007/2–3, 179, 181–182, 313–315. Tolnai F. István (1630–1690) református egyházi író teológiai művének valdensekről szóló részét ld. Tolnai F. István: *Igaz keresztényi és apostoli tudomány ’s valás útára vezető és az eltévelyedéstről jó utban hozó keletű kalauz*, Kolosvaratt, Verese gyházi Mihály által, 1679 (RMK I, 1236), 633–634, 642.

¹⁵ Kocsi Csergő: *Malleus*, B7v–B8r.

¹⁶ „Hos articulos omnes Evangelici, prout sancte monet rex beatus, fideliter firmiterque credunt, et asserunt contra omnes haereticos; quos maximam partem ipsi Pontificii multipliciter labefactant.” Uo., B8r. Magyar fordításban idézi Révész Imre: István király, *Protestáns Szemle* XLVI. évf., 1937/7, 395. Még ld. Tóth: *Szent István*, 89–90.

kultusszal, az oltáriszentségről és az üdvözülésről szóló tanításaikkal, a pápai hatalommal, és így tovább.¹⁷

Volt itt azonban egy súlyos probléma, ez pedig a Hartvik-legenda, amelyben Szent István tudvalevőleg úgy jelenik meg, mint a pápa engedelmes híve, aki Szűz Máriának ajánlotta saját magát, továbbá nemzetét és országát is. Kocsi Csergő rövidesen rá is tért erre a kérdésre. Mint írta, „nem ismeretlen előtte”, hogy „Hartvik, vagy inkább Laurentius Surius [!] annak (Istvánnak) az életrajzában neki tulajdonít Szűz Máriához intézett imádságokat”.¹⁸ A református szerző tehát már a felütésben is megkérdőjelezte a legenda hitelességét, azt sugalmazva, hogy az valójában nem is eredeti mű, hanem Laurentius Surius 16. század végi oratoriánus szerző alkotása, aki stilizálva megjelentette annak szövegét.¹⁹ A folytatásban a református professzor történeti forrásokat szegez szembe a legendával, ugyanis azt állítja, hogy István Máriatiszteletéről a király törvénykönyveiben semmit nem lehet találni, s Bonfini is azt írja, hogy a Koppány elleni csata előtt csak Istent és Krisztust hívta segítségül István, és szó sincs sem Máriáról, sem pedig Szent Mártonról (akit a legenda szintén említ). Kocsi Csergő végkövetkeztetése tehát az, hogy ezek a Máriának szóló imádságok csak a „pápisták” koholmányai.²⁰

Szerzőnk tehát messzire jutott a Szent Istvánról alkotott korábbi református (és részben evangélikus) negatív imázs átalakításában. A királyból, aki korábban a „pápa tudományának” behozója, a Mária-kultusz terjesztője volt, tiszta, evangéliumi hitű uralkodót kreált, ráadásul a Mária-tisztelettől is sikerült őt „megszabadítania”. Másként fogalmazva: elődei csak *támadták* Istvánnak a Szűzanya iránti hódolatát, ő viszont egyszerűen *tagadta* azt.

Kocsi Csergő János kiterjesztette vizsgálatát Szent László törvényeire is – hiszen Szentiványi azokat is említette dilemmájában. A debreceni professzor már arra a tényre is felfigyelt, hogy László zsinatot hívott össze, s arra világiakat is meghívott: ennek kapcsán megjegyezte, hogy manapság már teljesen kizárt lenne, hogy a király hirdessen meg zsinatot, s ő elnököljön rajta, ráadásul úgy, hogy világiak is jelen vannak.²¹ Kiemelte emellett az első és a harmadik törvénycikket. Az első cikkely tudvalevőleg azt mondta ki, hogy a „bigamus”, azaz másodszor házasodó, illetve özvegy vagy eltaszított asszonyt feleségül vevő papok szétválasztandók házastársuktól, ám a harmadik cikkely

¹⁷ Kocsi Csergő hosszan részletezi, mivel „rontotta meg” a katolikus vallás az „igaz kereszténységet”. Ld. Kocsi Csergő: *Malleus*, B8r–C1r. Vö. Révész: Szent István, 395.

¹⁸ Kocsi Csergő: *Malleus*, C1r–C1v.

¹⁹ Suriusra még ld. Szabados: *A magyar történelem*, 119.

²⁰ Kocsi Csergő: *Malleus*, C1v.

²¹ Uo.

rendelkezése alapján az első, illetve törvényes házasságban élő papoknak nem kellett elbocsátaniuk a feleségüket.²² Kocsi Csergő rámutatott, hogy a római katolikusoknál immár cölibátus van, szó sincs nős papokról.²³ De még fontosabb volt neki a törvénykönyv 31. cikkelye, amely kimondja: azok a latinok, akik nem kezdik meg a nagyböjtöt akkor, amikor a magyarok, vagyis hétfőn, hanem csak hamvazószerdán teszik ezt meg, azok vagy alkalmazkodjanak a magyarok szokásához, vagy távozzanak az országból.²⁴ Már a Zsám-boky-féle 1581. évi törvénygyűjteményben is ott áll a margón a cikkely mellett, hogy „a magyarok ebben a görögök szertartását őrizték”, s ezt a tényt nem felejtette el hangsúlyozni Kocsi Csergő sem. A folytatásban kifejti, hogy a nyugati egyház már István korában is tévelygett, s maga a pápai udvar is igen esendő volt. István tiszta hite tehát nem is származhatott Rómából – folytatja az érvelését Kocsi Csergő János – hanem a görög egyház papjaitól kellett erednie.²⁵

Szerzőnk tehát bedobta a köztudatba a „görög térítés” elméletét, hogy ezzel megfossa a római egyházat a magyarok megtérítésében hangoztatott elsőségétől – vagy inkább „monopóliumától”. Kocsi Csergő ugyanakkor nem azt állította, hogy mindenkit a görög rítusú egyház papjai térítettek meg, csak azt, hogy „nagyobbrészt” ők voltak azok. Emellett saját maga mutatott rá elmélete gyenge pontjaira is. Mint írja, ekkorra már sok emberi találmány szivárgott az igaz hit tanításaiba: ezért vannak István „második” törvénykönyvében cikkelyek a böjtről és a fülgyónásról, továbbá Lászlóéban a szentek ünnepeiről és vigiliáiról.²⁶ Ezzel mintegy elismerte, hogy az általa bizonyítékul felhozott törvények nem értelmezhetők olyan egyoldalúan, ahogyan azt éppen saját maga tette nem sokkal fentebb.

²² László király első törvénykönyvének eme két cikkelyét ld. ld. Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, Szent István Társulat, 1904, 158. A törvénycikkek fordítását ld. Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22), 147–148.

²³ Kocsi Csergő: *Malleus*, C1v–C2r.

²⁴ A törvénycikket ld. Závodszy: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 163; fordítását ld. Makk–Thoroczkay: *Írott források*, 156.

²⁵ „...purior multo doctrina tradita et accepta est Hungaris illa, quae tunc publice viguit et nunc viget in ecclesia Romana; quod acceptum ferri debet non tam Romanorum, quam Graecorum sacerdotibus: per hos enim, quia usque ad tempora Sancti Ladislai ritum Graecorum servabant in ieiunio Hungari, iusta suspicio est, si non veritas, maiori ex parte ad Christianismum traductos esse Hungaros.” Kocsi Csergő: *Malleus*, D4r. Még ld. Tóth: *Szent István*, 91–92.

²⁶ Kocsi Csergő: *Malleus*, D8r.

Ha mérlegre akarjuk tenni Kocsi Csergő munkáját, illetve annak Szent Istvánnal és az államalapítással kapcsolatos fejtegetéseit, akkor célszerű az értékelést kettéválasztani. Véleményem szerint ugyanis más ítélet alá esnek a Szent Istvánról szóló állítások, illetve a görög térítéssel kapcsolatos részek. Ami István személyét illeti, Kocsi Csergő egy merőben újszerű és sok szempontból kifogásolható elméletet állított fel: megpróbálta átvonni az államalapítót a protestáns oldalra, az igaz hit múltbéli fátylavívői közé. Ezzel a honi protestánsok egyháztörténetét a legszorosabb értelemben visszavezette Szent István korára, hiszen az államalapító királyt is mintegy a reformátorok elődjévé tette, s ezáltal a protestáns egyházakat is részesévé tette a keresztény magyar állam kezdeteinek – amivel úgy érezhette, válaszolt Szentiványi dilemmájára. De minden bizonnyal nemcsak öngazolásról volt szó. Kocsi Csergő Szent Istvánja a sikeres katolikus propaganda eredménye is: az első magyar király személye túl népszerű lett, s ezért a protestáns oldalon is egy pozitív történelmi figurát kellett belőle alkotni.

Ugyanakkor le kell szögeznünk: a „tisztá hitű”, a korabeli római egyház fölött, illetve szinte azon kívül álló Szent István alakja, amelyet szerzőnk megalkot, merő fikció. Államalapító királyunkat római katolikus hitben keresztelték és nevelték, uralomra lépve nyugati térítőpapokat hívott az országba, és az általa alapított egyházszervezet is római rítusú volt.²⁷ Ezzel ellentétben a bizánci egyház nem létesíthetett püspökséget Szent István és utódai alatt Magyarországon (bár előzőleg, a 10. század közepén tett rá kísérletet).²⁸ István Mária-tiszteletére – amelyet szerzőnk tagadott – elég nyomós érvként szolgál az a tény, hogy első királyunk a székesfehérvári királyi bazilikát a Szűzanya oltalmába ajánlotta. Részben eme adat, részben más tényezők miatt számos medievista, így Gerics József és utóbb Thoroczkay Gábor is elfogadta a legendák tanúságát, miszerint István valóban az egész ország pat-

²⁷ Szent István egyházszervezésére összefoglalólag ld. Thoroczkay Gábor: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei, in Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományok Doktori Iskola–L'Harmattan, 2009 (TDI Könyvek, 9), 33–50.

²⁸ A bizánci rítusú püspökség létesítésének kísérletére újabban ld. Balogh László: Megjegyzések a 10. század második felének magyar–bizánci kapcsolataihoz, in Olajos Terézia (szerk.): *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc – The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium*, Szeged, SZTE, 2014 (Acta Universitatis Szegediensis: Opuscula Byzantina, XI), 11–18; Révész Éva: „Turkia” keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében, *Belvedere Meridionale*, XXVI. évf., 2014/1, 7–22.

rónájává tette Máriát.²⁹ Vagyis Kocsi Csergő János téves képet alakított ki Szent Istvánról.

Ami viszont a görög térítéssel kapcsolatos állításait illeti, a honi történet-tudomány szempontjából szerzőnk igen fontos lépést tett. Helyesen mutatta ki ugyanis a keleti rítusú egyház hatását a szabolcsi zsinat említett cikkelyei kapcsán, s ennek nyomán jogosan feltételezte, hogy az ortodox egyház jelen volt az államalapítás-kori Magyarországon, illetve hogy komoly szerepet játszott a magyarság korai megtérítésében. Ezek a feltevések ma már sokszorosan megerősítést nyertek, köszönhetően a történeti, nyelvészeti, régészeti bizonyítékok tömkelegének.³⁰ A 18. század elején azonban még igen nagy nővumnak számítottak Kocsi Csergő állításai, mivel az addigi magyar történeti irodalomból gyakorlatilag teljesen hiányzott az ortodox egyház magyarországi tevékenységének az emlékezete – nyilvánvalóan azért, mert nem fért bele a historikusok narratíváiba (akik többségükben római katolikus klerikusok voltak). A református szerző munkáját ezért nagy jelentőségűnek kell tartanunk, már csak azért is, mert a „görög térítés” teóriája követőkre talált. Kocsi Csergő elméletét Debreceni Ember Pál, illetve Schwarz Gottfried és Bod Péter alakította és fejlesztette tovább, majd az egyháztörténetekből – igaz, máig heves vitáktól kísérve – átkerült a politikátörténetbe, hogy ezzel a magyar államalapítás korának fontos kutatási témájává váljon.³¹

RÖVIDÍTÉSEK

RMK – Régi Magyar Könyvtár

²⁹ Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Bp., METEM, 1995 (METEM-könyvek, 9), 55–58; Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári prépostság és bazilika korai története, *Egyháztörténeti Szemle* XVI. évf., 2015/3, 6–7. Még ld. Tüskés: Egy történelmi toposz, 244–245.

³⁰ Ld. erre Balogh: Megjegyzések; Révész: „Turkia”; a korábbi irodalom eredményeinek áttekintésével: Tóth: *Szent István*, 181–183.

³¹ Erre a folyamatra még ld. Tóth: *Szent István*, 94–186; Schwarz Gottfried művének fontosságára ebben a vonatkozásban még ld. Uó: Az államalapítás katolikus narratívájának átfogó protestáns kritikája: Schwarz Gottfried Initiája (1740), in: Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, Szeged, Lazi, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 61–68.

BIBLIOGRÁFIA

- ÁCS Pál: A szentek aluvása: Dévai Máttyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns bírálata, in Ács Pál: *„Elváltozott idők”: Irányváltások a régi magyar irodalomban*, Budapest, Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 6), 11–34.
- BALOGH László: Megjegyzések a 10. század második felének magyar–bizánci kapcsolataihoz, in Olajos Terézia (szerk.): *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc – The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium*, Szeged, SZTE, 2014 (Acta Universitatis Szegediensis: Opuscula Byzantina, XI), 11–18.
- CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Budapest, Balassi, 2013 (Humanizmus és reformáció, 34).
- CSEPREGI Zoltán: A reformáció kezdetei Magyarországon, in Kiss Erika–Zászkaliczky Márton–Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők: A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26.–november 5.*, 1. Tanulmányok, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 66–74.
- CSORBA Dávid: *„A’ sovány lelket meg-szépíteni”: Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád, 2008 (Nemzet, egyház, művelődés, V).
- ESZE Tamás: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből: A debreceni tipográfia termése 1703–1705, *Könyv és könyvtár*, IV. évf., 1964, 71–134.
- GERICS József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Budapest, METEM, 1995 (METEM-könyvek, 9).
- HELTAI János: Kis Imre és Pósházi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről, *Magyar Könyvszemle*, CXXIII. évf., 2007/2–3, 169–184, 310–343.
- KISS Erika–ZÁSZKALICZKY Márton–ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők: A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26.–november 5.*, 1. Tanulmányok, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019.
- KOCSI CSERGŐ János [álnéven: Gratianus Rechabaeus]: *Malleus XV. dilemmatum, quae omnibus dominis acatholicis (evangelicos ita nominat) in Hungaria pro Xenio novi anni 1699. affectuosissime (iuxta Gal. 4:17.) quidam obtulit*, Theopoli [! Debrecen], per Obedadamam Nicaeum [!], 1704 (RMK II, 2204).
- MAKK Ferenc–THOROCZKAY Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22).
- OLSON, Oliver K.: *Matthias Flacius and the survival of Luther’s reform*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2002 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 20).
- PÉTER Katalin: Az első magyar világrónika szerzője, Benczédi Székely István, in Péter Katalin: *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995, 66–76.
- RÉVÉSZ Éva: „Turkia” keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében, *Belvedere Meridionale*, XXVI. évf., 2014/1, 7–22.

- RÉVÉSZ Imre: István király, *Protestáns Szemle*, XLVI. évf., 1937/7, 393–407.
- SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század közelméiben*, Budapest, Korda Nyomda, 1942 (Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam – Kiadványok a Jézustársasága magyarországi történetéhez. Lubrationes – Tanulmányok, 17).
- SZABADOS György: *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, Budapest, Balassi, 2006.
- SZENTIVÁNYI Márton: *Quindecim dilemmata omnibus dominis acatholicis in Hungaria pro Xenio Novi anni 1699. affectuosissime oblata*, Tyrnaviae, [sine typographo], 1699 (RMK II, 1975)
- THOROCZKAY Gábor: A székesfehérvári prépostság és bazilika korai története, *Egyháztörténeti Szemle*, XVI. évf., 2015/3., 3–25.
- THOROCZKAY Gábor: *Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei*, in Thoroczky Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományok Doktori Iskola–L’Harmattan, 2009 (TDI Könyvek, 9), 33–50.
- TOLNAI F. István: *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány ’s vallás utára vezető és az eltévelyedésről jó utban hozó kalauz*, Kolosvaratt, Veresegyházi Mihály által, 1679 (RMK 1236).
- TÓTH Gergely: Az államalapítás katolikus narratívájának átfogó protestáns kritikája: Schwarz Gottfried Initiája (1740), in Kasza Péter–Kiss Farkas Gábor–Molnár Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, Szeged, Lazi, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 61–68.
- TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016.
- TÓTH Gergely: Szétváló múltértelmezések: Evangélikus, református és unitárius alternatívák Szent István és a Szent Korona katolikus történeti hagyományára, in: Kiss Erika–Zászkaliczky Márton–Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): *Ige-Idők: A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26.–november 5.*, 1. Tanulmányok, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 448–457.
- TÜSKÉS Gábor: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa, in Bene Sándor (szerk.): *„Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai*, Budapest, Gondolat, 2006, 237–267.
- Új magyar életrajzi lexikon*, szerk. Markó László, I–VI, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001–2007.
- ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)*, Budapest, Szent István Társulat, 1904.

ABSTRACT

Gergely Tóth: *King St. Stephen „the Pure-Faithed” and the „Greek Conversion”.*
János Kocsi Csergő’s Historical Approach

Hungarian Calvinist church writers condemned the cult of St. Stephen, the first king of Hungary (reign. 1000/1001–1038), for a long time. However, due to the successful 17th century Catholic propaganda about the figure of St. Stephen, a negative attitude develops against him, which has to be changed. This is obvious for the scholarly Calvinist bishop, János Kocsi Csergő, who offers a completely different approach in his response (Malleus, 1704) to the Jesuit Márton Szentiványi’s work *Quindecim Dilemmata* (1699). He believes that St. Stephen’s “laws” articulate “pure faith,” which Protestants “still” profess, but Catholics deviate from it. In addition, the Reformed bishop explains that Stephen does not obtain this „pure faith” from Rome, but from the priests of the Greek Church. To prove this statement, he cites King St. Ladislaus’ (reign. 1077–1095), laws whose articles show a truly Greek influence (the command to begin Lent by the Byzantine rite, and the concessions to married priests). He therefore considers, not unreasonably, that these peculiarities are the consequences of the Christianization of the Greek Rite church in Hungary. With this reasoning, Kocsi Csergő tries to make St. Stephen’s person acceptable to the Protestant view of the past, and at the same time to get him out of the attraction of the Catholic cult.

Keywords: King St. Stephen of Hungary, János Kocsi Csergő,
counter-reformation, Protestant view of the past, Byzantine
Christianization